Vezérlő csillagom

Nagy Erzsébet

közéleti emlékkönyve

NAGY IMRE
ALAPÍTVÁNY

A kötetet szerkesztette: Jánosi Katalin és Csoma Gyula

A névmutató elkészítésében Fodor Fanni működött közre

Tisztelettel emlékezünk tavasszal elhunyt barátainkra,
akik aktívan segítették a kötet előkészítő munkálatait:

Feith Bencére (1947–2012),
a Nagy Imre Emlékház igazgatójára és

ifj. Jánosi Ferencre (1947–2012),
Nagy Erzsébet fiára, Nagy Imre miniszterelnök unokájára

„Édesapám álma mindig az volt, hogy ez a magyar föld
ne a széthúzó, hanem az összefogó, a tenni akaró és tenni tudó,
a közös boldogulásért küzdő, elégedett, és többé már ne a civódó,
kesergő elégedetlenkedők országa legyen. Hitt abban, hogy ez a cél
megközelíthető a jólét általános gyarapodása és a lélek általános
megnyugvása révén. Nem hiszem, hogy ma mi mást kívánhatnánk,
mint amit ő akart.

Nem kívánhatjuk az egészségtelen, a szélsőséges társadalmi
polarizálódást. Nem kívánhatjuk, hogy a fiatal – reményteli helyett –
reményvesztett; a középkorú – munkában elnyűtt; az öreg – ínséget
szenvedő; a gazdag gazdagabb, a szegény szegényebb legyen.

Csak egy kiegyensúlyozott társadalom adta harmóniát kívánhatunk,
amit a politikai demokrácia, a szociális biztonság és a lelkek békéje
teremt meg.

Hiszem, hogy mielőbb egymásra találnak azok az alkotó elmék,
akikben ilyen célok mozgósítják a gondolatokat.”

Nagy Erzsébet

Nagy Erzsébet
(1927–2008)

(fotó: E. Várkonyi Péter)

Előszó

Nyolcvanöt éve született Nagy Erzsébet, Nagy Imre mártír miniszterelnök leánya, a Nagy Imre Alapítvány alapítója. Immár négy esztendeje, hogy fizikailag nincs velünk, sokéves betegsége pedig még hosszabbá tette azt az időszakot, amelyben nélkülöznünk kellett szellemi útmutatását, részvételét az alapítvány munkájában. Ideje, hogy a Nagy Imre Alapítvány méltó emléket állítson alapítója közéleti tevékenységének, mely feladatot e könyvvel igyekszünk teljesíteni.

Erről az alapítványról a közember valószínűleg keveset tud – de munkájáról, a Nagy Imre Emlékház működéséről itthon sokan, a számos külföldi látogatónak és az internetnek köszönhetően pedig külföldön is növekvő számban értesülnek, s egyre többen válnak virtuális vagy valódi látogatóivá, tevékenységének ismerőivé.

A Nagy Imre Alapítványt Nagy Erzsébet a rendszerváltozást (Nagy Imre és mártírtársai temetését) közvetlenül követő évben, 1990-ben alapította meg, azzal az akkoriban még nagyon távolinak tetsző céllal, hogy hozzon létre, majd támogasson és aktívan működtessen egy Nagy Imre életét és munkásságát bemutató emlékházat a budapesti Orsó utcában, a mártír miniszterelnök egykori lakhelyén. Sokan álltak kezdeményezése mellé, sokan vettek részt az alapozó, majd később a változásokat hozó munkában – melynek köszönhetően az emlékház mára szervesen beépült a társadalom mindennapjaiba, történelemoktatásunkba, közgyűjteményeink sorába. Köszönet és méltó főhajtás illeti azonban alapítónkat, aki a legnehezebb években képviselte 1956 és a mártír miniszterelnök emlékezetének gondolatát, majd az emlékház létrehozásának ügyét – keményen és kitartóan, gyönge asszonyi létét meghazudtoló erővel.

Nagy Erzsébet egész élete „kész regény" volt (ahogyan a kötetben szereplő önéletrajzi vázlata is mutatja), és a magyar társadalom s az alapítvány számára releváns szereplései, megnyilvánulásai is regényes időszakra tehetők – a majd negyedszázada lezajlott rendszerváltozást megelőző s követő évekre. Ebben a teljes elfojtás utáni időszakban, a Kádár-rendszer végóráiban, illetve a rendszerváltás első éveinek pezsgő káoszában mára hihetetlennek tűnően fontos, bombaként robbanó, a társadalmat elsőrendűen érdeklő hír volt minden 1956-tal és Nagy Imrével kapcsolatos megszólalás, cikk, értesülés. Az 1989-et megelőző egy-két évben Nagy Erzsébet egy-egy ritka, s éppen ezért jelentős külföldi vagy itthoni megszólalása alapjaiban kérdőjelezte meg a fennálló rendszert; 1989 után pedig – a társadalom akkori információéhségét jellemzi – nagy érdeklődésre tartottak számot a Vele készült interjúk, rádiós és televíziós beszélgetések. Ebben a könyvben igyekszünk teljes (bár természetesen nem

számszerűen teljes) áttekintést adni e megszólalásokról, melyek mögé lényeglátó módon Rainer M. János történész (aki ma az alapítvány kurátoraként segíti munkánkat) festi fel a történelmi pannót. Mesteri tanulmánya sokrétű történelmi-politikai ismeret- és háttéranyaggal szolgál az Olvasó számára, míg a Nagy Imre Emlékház mai kiállításának Mink András által írott szövegkönyvének a rendszerváltás éveivel foglalkozó részlete még több, talán még nem teljesen elfeledett eseményre, személyre hívja fel újra a figyelmet.

A (szükségszerűen) objektív tanulmány sem képes azonban felidézni a korszak hangulatát – milyen is lehetett a diktatúra süket csendjébe Nagy Imre nevét belekiáltani, a mindenkit megillető emberi végtisztességért (sohasem a gyilkoshoz, hanem) a nyilvánossághoz fordulni, a rendszeralapító bűnének titkait kitakarni? Merni őszintén elmondani, hogy az évtizedek óta hazaárulóként aposztrofált ember politikai gyilkosság áldozata lett és megnevezni gyilkosát? Esetenként csak azt elmondani, hogy Nagy Imre, a Kádár-rendszerben démonizált figura „ember" volt: tisztességes, néha esendő, hibázó, de mindenképp szerethető ember, aki legvégül fáklyaként világító példát mutatott a nemzethez való hűségből. Mindennek megjelenítése és felmutatása nagy lelkierőt, adott esetben bátorságot is igénylő magatartás volt abban az érában.

> „Az élet viharaival szemben olyan légy, mint a madár, amely ha a fát kivágják alóla, nem a mélybe zuhan, hanem a magasba száll…"

A rendszer nemhiába tiltotta Nagy Erzsébetet a nyilvános megjelenéstől. Kádár életében puszta látványa is az „eredendő bűnt" idézte fel a közéletben, s a rendszerváltáskor is egyet jelentett a máig érzékeny, kényes téma előhívásával: míg a magyar társadalom megkötötte az életet jelentő kompromisszumait a diktatúrával, addig elfelejtett és elfelejtetett miniszterelnöke életét feladva helytállt a forradalom és saját igazáért, nem kötött kompromisszumot az igazság kérdésében. Míg a kor (sokféle szempontbéli) elitjének a politikailag „csendben való létezés" meghozta a(z itthon lehetséges) karriert, pénzt, a rendszer juttatásait – a rendszerváltás környékén Nagy Erzsébet személyében feltűnt egy ember, aki itthon élte túl a rendszert (nem emigrált), anélkül hogy kompromittálta, bepiszkolta volna magát, anélkül hogy élvezte-élvezhette volna a „legvidámabb barakk" nyújtotta lehetőségeket. Élünk a gyanúperrel, hogy Nagy Erzsébet rendszerváltás kori szerepléseinek mai elhallgatása, szinte annullálása épp annak is tudható be, hogy a Kádár-rendszer évtizedeiben (itthon és külhonban) megfelelő élet-hazugságokkal felszínen maradó elit tagjai nem szívesen láttak-látnak maguk előtt egy náluknál tisztább embert. Ez a gondolat akkor is igaz, ha egyébként szükségszerűnek ítéljük és nem ítéljük el a bizonyos fokú alkalmazkodást a rendszerhez.

Mindez némiképp magyarázza Nagy Erzsébet mindenkori „egyedül-létét" is – nemigen tudott tartósan szerepet vállalni a korabeli csoportosulásokban, és az 1956 forradalmának, Nagy Imre szerepének megítélésében való állandó kilengések sem kedveztek ennek.

A hazai vagy külföldi közélet talán úgy tartja, hogy az 1989-es temetés után minden szebben, könnyebben alakult életében – de édesapja sokszori megtámadtatása, a kezdeti szép közéleti szereplések után saját elszigetelődése, újjáépült magány-fala keserű és immár életfogytiglan kiheverhetetlen nyomokat hagytak lelkében.

Az Olvasónak érdemes elgondolkodnia például azon, milyen gyilkos módon bánthatta Nagy Erzsébetet 1989 után, hogy a vádak alól épp csak tisztázott, emberi nagyszerűségében épp csak akkor előtűnő édesapját hogyan próbálták hamis állításokkal, ferdítésekkel-hazugságokkal ismét befeketíteni; történelmi nagyságaink szokásos deheroizálása sem ad magyarázatot e folyamatra. Az igazság talán ott is keresendő, hogy még mindig vannak, akik nem tudják Nagy Imrének megbocsátani, hogy kommunista volt – és még mindig vannak, akik nem tudják neki megbocsátani, hogy a kommunista párt ellenében az emberek, az ország, a forradalom pártjára állt. Ez a megítélésében hullámzásként élő folyamat (mely ma is tart) ráadásul egy olyan országban zajlik, ahol tízezrével éltek-élnek a diktatúra ügynökei, haszonélvezői, kitartottjai – s a vádak sokszor épp arról az oldalról érkeztek/érkeznek.

A Nagy Imre Alapítvány, Társaság és az Emlékház – ezek adták köz- és magánemberként is a legnagyobb örömet számára. Úgy érezhette, így méltó emléket állított csodált édesapja mártíriummal végződő életének.

A kötet címét – „Vezérlő csillagom" – Nagy Erzsébet egy 1993-as (a válogatásban is szereplő) cikkének címe ihlette; miután édesapja, Nagy Imre volt valóban és szó szerint a meghatározó, a kiindulópont és egyben cél is életútjában, munkásságában, ennél pontosabb és kifejezőbb címet aligha találhattunk volna. A könyv „színei", a fehér és fekete (s a fotókon ennek árnyalatai) – idézik a megújult Nagy Imre Emlékház látványának színeit, utalnak a Nagy Erzsébet életét beragyogó „vezérlő csillag" fényére és életének árnyékos oldalára is, s melyek mindenhol a világon a gyász megjelenítői, jelzései is.

Az emlékkönyv elején található pár mondat (mely egy, a kötetben is szereplő, a szociáldemokráciáról tartott konferenciának írott üdvözlő levél részlete) Nagy Erzsébet személyes életútjának és közéleti tevékenységének is krédója, így a kötet mottójául választottuk. Egyszerűen, mégis teljességében tartalmazza azokat a nemes elveket, melyeket édesapjától örökölve maga is vallott, s melyekért szót emelt.

Ahogy az alcím – „közéleti emlékkönyv" – mutatja, mi is csak a Nagy Erzsébet által a köz számára nyilvánossá tett dokumentumokat gyűjtöttük csokorba, a magánélet részleteit nem tárjuk a nyilvánosság elé, oda csupán kevés fényképpel igyekszünk bepillantást engedni.

Ebben az „emlékkönyvben" szűkszavú, rövid életrajza mellett közzétesszük Nagy Erzsébet ránk maradt két korabeli hivatalos önéletrajzát, befejezetlen önéletrajzi írását és annak sokatmondó vázlatát is.

Nagy Erzsébet írásai, levelei, interjúi zömmel a rendszerváltás idejéből származnak. A dokumentumok közlésének sorrendjében a dátum szerinti közlés mellett döntöttünk (nem válogatva a műfajok közt sem), így az Olvasó fokozatosan mélyedhet el az 1950-es évek, a forradalom, a Nagy család – s közben a rendszerváltás éveinek történetében, hangulatában is. (Ettől

a metódustól egyetlen alkalommal – a „Feltámadás" című cikknél – tértünk el; e naplószerű írást a kezdő dátum alapján helyeztük el a sorban, mivel lényeges információkat tartalmaz a következő dokumentumokra nézve.)

Végigolvasva az írásokat megdöbbentő és fájdalmas szembesülnünk a Nagy Erzsébet által felvetett kérdések időszerűségével, aktualitásával – úgy tűnik, nagy társadalmi problémáink alig-alig változtak, sőt inkább még élesedtek, mélyültek is. A dokumentumgyűjtemény tükrözi a felelősen, mélyen gondolkodó, igazi politikusi alkatú asszony elkötelezetten, olykor meghatóan felvállalt anyai-női életszemléletét – a megbocsátást, a toleranciát, az elfogadást, a szociális társadalmi gondolkodást is.

Kortársai közül sajnos nem sokan élnek, többeket már koruk is akadályoz az emlékezések megírásában – ezt sajnálattal, de tudomásul kellett vennünk. A legkorábbi időkből Vitányi Iván (felszabadulás utáni, 1950-es, 1960-as évek) és Mészáros Márta (aki barátja volt mindvégig) visszaemlékezéseit válogattuk be a kötetbe.

Vitányi Iván emlékezéséből hadd emeljem ki az alábbiakat:

„A csendes, harmóniára törekvő személyiséget nagy belső erő vezette végig a megpróbáltatások purgatóriumán vagy inkább poklán keresztül. Olyan módon, hogy közben mindig meg tudta őrizni természetességét, sőt szépségét... De mindig érezni lehetett benne az elfojtott pokol izzását."

Az élethossziglani barát, a filmrendező Mészáros Márta lírai hangú „forgatókönyvében" pedig szinte képszerűen elevenednek meg barátságuk epizódjai, találkozásaik részletei, hangulata, s az utolsó szavak, az utolsó üzenet:

„Éreztem azt az iszonyatos fáradtságot, ami benne volt, és éreztem azt, hogy már elmenőben van. Ő már nem volt köztünk. Ő már valahol máshol volt... Ahogy kimentem a szobából, tudtam, hogy lényegében ekkor elbúcsúztam tőle. ...Aztán megint visszamentem, akkor már én mentem vissza, és mikor letettem a bőröndömet és befeküdtem ugyanabba az ágyba, amiben ő feküdt, tudtam, hogy a mi sorsunk közös."

A kötet végén „hivatalos", Népszabadság-beli, Révész Sándor által írott búcsúztatójának szövegét, és leányának a temetésen elmondott személyes búcsúszavait is közzétesszük, hangulatilag is méltóképp zárva tisztelgő emlékkönyvünket.

Révész Sándor mélyen ráérzett Nagy Erzsébet életének alapvető jellemvonásaira, s kiegyezést, társadalmi békét óhajtó, de sajnálatosan elbukott igyekezetére:

„Áldozatos, szolgáló élet zárult le a tegnapi napon, sok fájdalom után... Korán akarta békévé oldani a harcot. Az az idő még nem jött el, az övé pedig most már elfogyott. Emlékét megőrizzük."

Az Olvasóval együtt mi, az utókor pedig szomorúan töprenghetünk a kérdésen, vajon mikor jön el a megegyezés 1956 és Nagy Imre dolgában, ha több mint fél évszázad sem volt erre elegendő...?

Sírjánál, a temetésen, leánya szájából hangzott el a büszke mondat:

„Útját végigjárta, harcát megharcolta, hitét el nem hagyta."

Visszatekintve megállapíthatjuk, Nagy Erzsébet valóban eleget tett az élet által rá rótt kötelességnek és felelősségnek. Tiszta szívvel elmondhatjuk itt is a sírbeszéd következő sorát: „Végezetül eltétetett néki az Igazság Koronája, melyet megád néki az Úr, a legfelsőbb Bíró."

Nagy Erzsébet hívő ember volt: édesapjában, Nagy Imrében hitt a végsőkig. E hit adott életének tevékenységet, munkát, értelmet. Immár örök kérdés marad: elég-e mindez egy emberi élet számára? Mellette élő emberként úgy láttam: sok is, kevés is volt. Túl sok volt a fájdalom, a hiány, a kudarc, a felelősség – és túl kevés a személyes, önfeledt boldogság.

Nagy Erzsébet hosszú évtizedekig nagy terhet vitt a vállán, végül a lélek élettől való csalódott elfordulása hosszú testi betegségre kárhoztatta. A nyolcas szám hozta el számára a megszabadulást: édesapját 1958-ban végezték ki, férje 1968-ban, édesanyja 1978-ban távozott, Nagy Erzsébet 2008-ban hagyott el bennünket.

Tudtán kívül is Eötvös József intelme alapján élt:

„Az élet viharaival szemben olyan légy,
mint a madár, amely ha a fát kivágják alóla,
nem a mélybe zuhan, hanem a magasba száll…"

A Nagy Imre Alapítvány tisztelettel őrzi alapítója emlékét!

Jánosi Katalin